

A válságok történetéhez.*

válságokkal szemben kifejezésre jutó magatartás: a tehetetlen megbénulás, az észnélküli hanyatthomlok rohanás lefelé a lejtőn, a pánik, az ezt követő fatalisztikus beletörődés, s végül az elégtelen kuruzslás állam és társadalom részéről, mind élénken emlékeztet kultiválatlan népeknek a természet erőivel folytatott védelmi harcára.

Mint ezek, úgy az ipari társadalom emberei is láthatatlan felsőbb hatalmakat sejtenek, melyeknek menthetetlenül kiszolgáltatva érzik magukat, azzal a különbséggel, hogy manapság az *Umwertung aller Werte* nem vallási, hanem államhatalmi irányban történvén, nem az isteni hatalomra, hanem a politikaira vezetik vissza, mint végső okra, a társadalmi élet kedvező és kedvezőtlen tünetényeit. Így a gazdasági válságok oka gyanánt még a közelmúltban is, ott szerepelt a politika számtalan vonatkozásban: a párturalom, a rossz politikusok, önző, egyesek vagy csoportok érdekeit szolgáló gazdasági politika stb., mindmegannyi okok, melyekkel a társadalmi élet igénytelen kutatói beérték a válságok oknyomozásánál.

Amit a természeti tények megismerése tekintetében a fejlődéstan, azt végezte társadalmi irányban a szociális tényeknek exakt, gazdasági és tömegpszichológiai megfigyeléseken alapuló szemlélete. Hogy ez a legújabb időben mily haladást tett, azt legjobban mutatja az a felfogásbeli átalakulás, mely minden újabb gazdasági rázkódtatást nyomon követett.

* Részlet szerzőnek *Az ipar állama* címen legközelebb megjelenendő művéből.

Sok tanulságot nyújt e tekintetben az Egyesült-Államok kríziseinek története. E krízisekre, a maguk külső lefolyásában, teljesen illik az a leírás, amelyet a válságokról Engels adott, de kétségtelen, hogy az újabb idők válságai egészen másképpen, sokkal tisztábban, tükröződtek a tömegek tudatában, ami azért fontos, mert ennek a tükrözőedésnek a mikéntjétől függ az, hogy a tömegek fásultan hozzáalkalmazkodnak-e a krízisekhez, illetve azokat a „józan politikusok” kezelésére bízzák, avagy az önszegély terére lépnek, hogy a válság okozta megbénulást az okok megszüntetését célzó aktivitás, a vad rémületet tudatos megfontolás, a fatalizmust védelmi intézkedések megtétele és a társadalmi ráolvasást társadalmi megelőzés váltsa fel.

Engels említett általános leírása a válságról így hangzik: A forgalom megakad, a piacok túlszűfoltak, ott hevernek a termékek époly tömegesen, mint elfogyaszthatatlanul, a készpénz láthatatlanná lesz, a hitel eltűnik, a gyárak csöndesen állanak, a munkástömegek élelmiszer híján szűkölködnek, csőd csődöt, kényszereladás kényszereladást követ. Éveken át tart a fennakadás, termelőerőket és termékeket nagy mennyiségekben elpocsékolnak és tönkretesznek, míg a felhalmozott árútömegek nagyobb vagy kisebb elértéktelenedés mellett végre lefolynak, míg termelés és csere lassanként újra megindulnak. Majd fokról-fokra emelkedik a menetsebességük, *ügetés*-be megy át, az ügetés pedig *galop*-ba, mely féktelen *karriére*-ig fokozódik, teljes ipari, kereskedelmi, hitelbeli és spekulációs *akadályverseny*-nyé, hogy végül a nyaktörő ugrások után ismét a *krach* árkába kerüljenek.

Vizsgáljuk már most ennek a leírt folyamatnak nyilvánulásait és hatásait az amerikai krízisek világításánál.

Az első gazdasági válság, mely a nemzeté alakult Egyesült-államokat sújtotta, *1819-ben* volt. A tünetek, melyeket manapság pontosan ismerünk, de amelyekkel az amerikai nép akkor először állott szemben, megteremtették azt a két típust, mely azóta is minden krízis után életre kelt: az egyik a némán szenvedőké, a másik a hangosan elmélkedőké. Utóbbiak, tekintve, hogy az ország az 1812-iki háború által okozott pénzügyi zavarokkal küzdött s a pénzügyi politika reformja állott a nyilvános élet központjában, azt az elméletet tállták fel az előbbieknél, hogy az üzleti vállalatok százai azért szenvedtek hajótörést és a szemmel láthatólag jómódú emberek ezrei azért mentek tönkre, mert a *Nemzeti Bank*-ot helytelenül vezették, hogy ez a helytelen vezetés volt az, ami az általánosan túltengő spekulációt: a válság közvetlen okát, lehetővé tette.

Már ennél a válság-interpretációnál, mint számos utódjánál szembeötlő, hogy a számos krízis-ek közül a legkevésbé kielégítőt, a legkevésbé általánosat adják s a tömegek azért érik be vele, mert a legkönnyebben asszociálhatók. Teljesen a régi diagnosztikusok módszereit látjuk itt felelevenedni, kiknek csalhatatlan gyógyszereitől kevesen épülnek fel, sokan halnak meg.

Még egy ilyen eredendő hibájuk van az utólag kiokoskodott válság-okoknak és ez az, hogy nem igen veszik figyelembe, hogy melyik ok hogyan hat. Mert amint különbség van a válságok nyilvánulásában, azonképen különbség van azok hatásaiban is. Lehetnek igen súlyos természetű materiális okok, melyekről elterelik a figyelmet, miközben valami sekélyes politikai vagy erkölcsi ideológia terjesztése által kitör a pánik és komplikálja a rejtett materiális okokat.

Ez történt az Egyesült-Államok összes válságainál 1819-től 1907-ig.

Az első válság okait már évekkel jelentkezésük előtt előkészítette az angolokkal való küzdelem és ennek előzményei: a híres *Embargo-Act*, mely az ország ipari erejének és kereskedelmi jelentőségének nem ismeréséből eredve, elzárta az amerikai kikötőket az internacionális kereskedelmi érintkezés elől, minek következtében a meglévő idegen árúk ára megkétszereződött, hazai jószágok ára pedig jóval termelési költségük alá süllyedt. A hajókba befektetett 50 millió dollárnyi tőke nem kamatozott, 40.000 amerikai hajós közül 30.000 hirtelenül munkanélkülivé lett, földbirtokosok, képtelenek lévén termékeiken túladni, földjeik eladására határozták el magukat; hajóépítők és hajósok koldusbotra jutottak. Nem kevésbé szenvedtek a kereskedők is. Magában New-Yorkban az Embargo 120 csődöt okozott és 1200 embert juttatott az adósok börtönébe. Végre is a New-England részről jövő opposzió hatása alatt a zárlatot csak az egymással háborúskodó Anglia és Franciaországgal szemben tartották fenn. A zárlat részleges megszüntetése is rögtön a tengeri kereskedelem hallatlan fellendülését hozta magával, olyannyira, hogy 1810-ben a kivitel az ország addigi, 60 éves történetében még nem tapasztalt magas fokra hágott.

A gazdasági depresszió és fellendülés gyors egymásutánjából eredő komplikációkat növelte az Angliával folytatott versengés. Ez különböző ürügyek alatt voltaképen Kanadáért folyt s az 1812-iki tengeri háborúhoz vezetett, mely Amerikára valóban oly hatással volt, hogy miközben ez erősen érezte a fullánkját Angliával, maga is majd belehalt. Míg egyrészt a londoni *Times* azt írta e háborúval kapcsolatban az amerikaiakról, hogy: „első háborújuk Angliával

függetlenekké, a második félelmetesekké tette őket”, addig az Egyesült-Államok állapotairól így szól a történetíró: „Az 1812-iki háború minden irányban szomorú képet nyújt: Egyenlenség az országban, kétes kimenetelű csaták Kanada határán és a parton, súlyos veszteségek a tengeri kereskedelem és hajózásra nézve és egy harmadféléves háború után egy négyzetmértöldnyi nyereséget sem mondhatnak magukénak”! *

Ezek az állapotok nem javultak a genti békekötést követő években sem: a háború alatt az ipari életnek mind nagyobb mérvű élénkítése következett be, mely ipari élet teljesen monopolizálta a belföldi piacot. Ez a monopólium a béke megkötésével megszűnt, mivel az Angliában felhalmozott árúk veszedelmes beözönlése vette kezdetét. A fenyegető ipari válságon csak védővámokkal lehetett segíteni, melyeknek meghonosítása azonban újabb válságnak nyitott utat: a mezőgazdaságinak. És ebben a tényben: az industrializálódás érdekeinek az agrár érdekekbe való folytonos beleütközésének tényében rejlik a nagy ipari állam, az Egyesült-Államok kríziseinek fő oka. Ez okozza Északnak és Délnek küzdelmeit, ez okozta a polgárháborút és a gazdasági kríziseket. És ezek nem is fognak addig megszűnni sem gazdasági, sem politikai téren, míg a produkció e két nagy forrása között harmónia és kooperáció nem lesz létesíthető. Ezzel a generális okkal szemben igazán eltörpülnek a kicsiny magyarázatok jó és rossz politikusokról vagy erkölcstelen tőkéről, mini a válságok időközönkénti okairól.

Mi mást jelent ugyanis a másik nagy amerikai válságot, az 1837-ikit megelőző „őrült földspekuláció”, mint a fejlődő iparnak és a sülyedő mezőgazdaságnak küzdelmét az ország pénzügyi erejéért, kedvező bankrendszerért és céljaikat előmozdító hitelviszonyokért? Kétségtelenné válik ez, ha a válságot közvetlenül megelőző politikai pártalakulásokat vizsgáljuk, melyek során az Egyesült-Államok akkori elnöke, Jackson, követőivel megalakította a demokrata pártot, míg ellenfelei Adams, Henry Clay, Dániel Webster *whig*-eknek nevezték magukat. Az előbbieket az alkotmány szoros interpretációja mellett foglaltak állást, a szövetség hatáskörének megszorításáért s az egyes államok jogaiért küzdöttek, ellenzői voltak a védővamos politikának és a központi jegybanknak, a *whig*-ek pedig mindennek ellenkezőjét: az alkotmány széleskörű magyarázatát, erős központi hatalmat, védővámokat, nemzeti bankot követeltek, s mint Darmstaedter történeti művében megjegyzi, a demokrácia a déli gyapotültetvényesek és farmerek, a *whig*-ek az északi iparvidékek érdekeit képviselték. Érthető tehát,

* V. ö. Darmstaedter: *Die Vereinigten Staaten von Amerika*, pag. 110.

hogy ha a demokrata elnök vétót emel a bankengedély lejártával annak megújítása ellen, úgy ez a délvidék érdekében történik, melynek céljait a földspekulációt elősegítő kis bankok sáskahada jobban biztosítja, mint egy nagy centrális privilegizált bank. Hogy ennek az agrárérdekekben kellő alapot találó bankpolitikának mi volt az eredménye azt élénken szemlélteti a következő statisztika: *

	1830-ban	1835-ben	1840-ben
a bankok száma	329	704	901
az alaptőke nagysága	145,2	231,2	358, 5 millió dollár
bankjegyforgalom	61,6	1037	106,9
készpénzkészlet	22,1	43,9	33,1

„Az áremelkedés kilátása által izgatva, a Golf-államok gyapotültetvényesei kiterjesztették birtokaikat, kölcsönt véve fel a jövőendő aratásra, mely kölcsön segítségével rabszolgákat vásároltak a gyapottelepek megmunkálása céljából. A Missziszippi völgye északon és délen meg volt terhelve a keleti bankárok jelzálogjogával, a tengerparti államok súlyos kötelezettségeket vállaltak angol tőkéssekkel szemben, de valamennyi között a legnagyobb hitelező az Egyesült-Államok kormánya volt.” Így jellemzi a szituációt egy amerikai író.

Amikor azután 1836 októberében az angol kereskedelmi világban depresszió állott be s az amerikai követelések kiegyenlítését sürgetni kezdték, kiderült a pénzhiány. Hogy a zavar teljes legyen, az angol gyapotipar csökkentette a termelést, a gyapot ára esett s az amerikai délvidéki adósok és keleti hitelezők egyetlen reménye: a nagy gyapotár semmivé lett. Ami erre következett az egy eddig még nem látott zavar volt, melynek 618 bank esett áldozatul egy éven belül. Sok helyült a bankárok életét csak a kirendelt katonaság mentette meg s az ország, a „főhitelező”, öt évig sínylette e krízis következményeit.

Mennél nagyobb az érdekközösség mezőgazdaság és ipar között, annál végzetesebb a gazdasági válság mindkét részre. Ezt bizonyítja az 1857-iki amerikai krízis. Ez oly általános volt, hogy senkinek sem jutott eszébe megvizsgálni, mennyiben volt ipari vagy mezőgazdasági jellegű. Kétségtelen azonban, hogy annak előzményei már magukban hordták annak a mezőgazdasági összeomlásnak a csiráit, melyet az 1857-iki válság tett gazdaságilag s az 1861-ben kitört háború politikailag teljessé. Az ipar és mezőgazdaság természetes egymásrautaltságából következett, hogy hol az egyik, hol a másik érdek igyekezett a helyzetet a saját javára kihasználni s így hol az egyik, hol a másik került válságos helyzetbe az ellentétes érdekek

* V. o. Herkner cikkével (*Krisen*) a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*-ban.

győzelme vagy a saját ereje túlbecsülése folytán. Ha ez utóbbi ok volt 1837-ben túlnyomó, úgy az ipari érdekeknek a polgárháború során aratott diadala volt az, mely az uralkodó agrár-rendszert s annak alapját a rabszolgaságot eltörölte.

Az amerikai gazdaságtörténet egy része még ma, annyi év után sem látja az organikus kapcsolatot az 1857-iki válság és a polgárháború között, nem látja, hogy ugyanazon erők vérnélküli küzdelme folyt demokraták és *whig*-ek, mezőgazdák és iparosok között már évekkel azelőtt és ugyanazon kérdés körül, mint amely Észak és Dél harcában jelenik meg a polgárháború folyamán. És nem látva e rugókat, a hagyományos válságelmélettel, a túltengő spekuláció elméletével operálnak s megállapítják, hogy a rengeteg csődök és a közel 400 millió dollárt kitevő passzívák érintetlenül hagyták a mezőgazdák és ültetvényesek prosperitását. Holott a megelőző években az agrár érdekek egyik vereséget szenvedtek a másik után, az abolicionista mozgalom egyre jobban terjedt s mint köztudomású, a szabad bér-munka híveinek, az iparosoknak teljes győzelmével végződött.

Azok, akik a válságnak nem történelmi, hanem csak szimptomatikus jelentőséget tulajdonítanak: kereskedők, politikusok, beérik a puszta, külső nyilvánulások után indulással, de a történész és szociológus előtt kétségtelen, hogy oly komplikált jelenségek, mint a válságok, csak az előzmények és a következmények, illetve előrelátható hatások összefüggése alapján magyarázhatók. Így tekintve az első amerikai válságokat, lehetetlen nem látni közöttük a szerves összefüggést s állandó okaikat a fejlődő ipar és sülyedő mezőgazdaság versenyét, melyek mindegyike a másik kihasználása által reméli érdekei előmozdítását. Hogy ez az ellentét éppen 1857 táján mekkora lehetett, arra következtetni lehet James De Bow-nak és Edward Ingle-nek leírásaiból. Ez utóbbi írja,* hogy a polgárháborút megelőző évtizedben körlevelekben fordultak a délvidékiek a hazafias polgárokhoz, hogy pártolják a déli termékeket. A féltékenység annyira ment, hogy angol árukat és kereskedőket előnyben részesítettek az északi vidékek áruival és kereskedőivel szemben. E mellett a délvidék züllése félreismerhetetlen volt az északi növekvő industrializálódásával szemben. A főoka e különbségnek a tudományos módszerek hiánya a déli, annak megléte az északi mezőgazdasági termelésnél. Az északi intenzív, a gépnek és szabad bér munkásnak mindinkább helytadó produkcióval szemben áll a déli rabszolgamunkán felépülő termelés, mely, mint Upton Sinclair írja,** annyira káros módja volt a kultivációnak, hogy 10—15 aratás

* *Southern: Sidelights* c. munkája 4. fejezetében.

** *Industrial Republic*, 11. 1.

teljesen kimerítette a talajt. „Virginia — úgymond Sinclair — egykor nagy kiviteli állam volt, de a negyvenes-ötvenes években pusztán rabszolga-termelő helyévé lett az ifjabb nemzedéknek, mely a távolabbi Délre költözött. Mikor pedig a távoli Dél is elégtelennek bizonyult, újabb vándorlás következett Texas felé és végül egy harmadik kísérlet Kansas felé, ami meghozta az összeütközést a szabad államokkal.” A polgárháború nevezetes fordulót jelent az Egyesült-Államok életében. Úgy jelentkezik ez a periódus, mint átmenet a formátlan, vagy gyarmati létből az imperialisztikus keretek felé. Így definálja e korszakot Brooks Adams*, azzal indokolva e megállapítását, hogy a polgárháború előtt az északi és déli kereskedelmi utak Angliában konvergáltak, a kontinens határain túl, s az érdekek ez excentricitása csalta be a délvidéket a szecesszióba és a pusztulásba. „E háborúban — úgymond Adams — semmivé lett a privilegizált rabszolgatartó-osztály és a délvidék intelligenciáját a rabszolgák felszabadítása felhígította, de kétséges, hogy létrejött-e egy stabilisabb egyensúly-állapot, mint amilyen az előző volt. Sőt lehetséges, hogy ezt a szellemi diszparitás okozta súrlódás még növelte.”

Tény az, hogy a déli államok politikai rekonstrukciója és az északiak ipari fejlődése alatt egy ideig mindebből semmi sem jutott kifejezésre. Az ország soha nem látott prosperitásnak nézett elébe, a vasúthálózat mind óriásibb fejlődésen ment keresztül, míg nem az 1873-ik évben nagy rázkódtatások bizonyították, hogy a polgárháború nem szüntette meg végleg a kríziseket, csak segítette azok ipari jellegét előtérbe tolni. Az ipari nagyhatalom konszolidációjának nehézségeit mutatja a polgárháborút követő három nagy válság: az 1873-iki, az 1884-iki és az 1893-iki.

Ezek megértése végett ismét kissé vissza kell tekintenünk az előbbi korszakra. Az 1873-iki krízist egy generációval megelőzőleg Amerika még oly állapotban volt, hogy az ország a belsejében és nem hajózható víziutak menten fekvő árúit nem hasznosíthatta, ellenben a transzportálható aranyat és ezüstöt külföldre vihette és ott eladhatta.** A nemesércek eladása tőkét és hitelt jelentett, mellyel megfelelő vasúthálózat is megteremthető volt. Az Egyesült-Államok felismerve e helyzetet a rendelkezésükre álló forrásokat a legvégsőkig kimerítették s különösen az igénybe vett hitel volt óriási. Az 1860-tól 1893-ig terjedő idő alatt felvett kölcsön nagyságára következtetést lehet vonni Adams szerint ama tényből, hogy 1865-ben 35.000 mértföldet kitevő vasúti vonalat építettek ki, melyhez 1865 és 1893

* V. ö. *The New Empire* c. művével.

** V. ö. Adams id. művével.

között 142.000 mértföld járult, hogy az 1893-mal végződő évtizedben évenként 6000 mértföldet építettek ki és hogy 1894-ben a vasutak összes kötelezettségei mintegy 11 milliárdra rúgtak, tehát körülbelül háromszor annyira mint a franciák hadi költségei az 1870-iki háborúban, az Elzasz és Lotharingia által nyújtott kielégítés beszámításával.

Midőn pedig 1873-ban az általános európai depresszió idején Amerika hitelezői sürgetni kezdtek, s az ezüstöt mint fizetési eszközt visszautasították, oly árukkal voltak kénytelenek fizetni, aminőket azok elfogadtak. Ezek pedig túlnyomóan mezőgazdasági termékek voltak, íme, a magasfejlettségű iparállam ráutaltsága a mezőgazdaságra! Ami ezután következett, önként érthető: az árak estek, a hitelezők sürgették az adósságok kiegyenlítését, szóval az ismert szimptomák kevés variánssal.

Az 1873-iki krízis okait kutatva, már a konzervatív válságteoretikusok sem érhették be a „spekulációval”. Realizálni kellett, hogy miben is áll voltaképpen azaz állapot, mely egy év alatt 5000-nél több üzem bukását vonta maga után és 3 millió munkást fosztott meg kenyerétől. És itt készségesen segítségükre sietett egy új elmélet, mellyel akkoriban már széltiben magyarázták a válságokat Európa tudósai: a túltermelés-elmélet. Azonban mint az eddig felsorolt válságoknál is láthatjuk, kérdéses, vajon a túltermelés-e az a generálisok, mely feltétlenül és kielégítő módon indokolja a kríziseket? Más szóval: vajon minden válság szükségképpen túltermelésből ered-e és minden túltermelés egymaga (beleértve természetesen a vele karöltve járó *underconsumption*-t) okozója-e a gazdasági válságoknak? Úgy tetszik nekünk, hogy ez az elmélet sem figyeli meg, melyik ok hogyan hat, és nem különbözteti meg a válság hatásait és nyilvánulásait. Mert föltéve, hogy minden gazdasági rázkódtatás mögött, mint egyik állandó ok, ott van a kapitalisztikus túlprodukción is, az a túltermelés, melyet a nagy tömegek fogyasztó képtelensége kísér, ennek csak a válság kitörése, nyilvánulása körül lehet szerepe; a válság hatásai, a romboló, kóros következmények özöne nagy mértékben tömegpszichológiai eredmények, melyek nem csupán és nem feltétlenül túltermelés szülöttei s mely tömegpszichológiai tényezők meghatározók a válság terjedelme tekintetében. Tömegérzések, tömegképzetek, tömegasszociációk ezek, melyek egy átmeneti finánciális depressziót országos krízissé fejleszthetnek, vagy amelyek hiánya nagymérvű túlprodukciónból is gyorsabb kilábolást tesz lehetővé. Bizonyos, hogy az ily tömegideológiák nagyrészt alapul fekvő gazdasági viszonyok eredményei, de kérdéses, hogy ezen gazdasági viszonyok kizárólag a produkcióval kapcsolatos tények-e s nem lehetnek-e épűgy a forgalom és jövedelemeloszlás kérdéseiből eredők?

Már ma, a válság-kérdés homálya mellett is kétségtelennek látszik, hogy a gazdasági élet minden szervének és fázisának megbetegedése vezethet válságra. De ami a válságban kóros, az nem csupán anyagi tüneteinek nyilvánulása, hanem annak lelki hatásai, főleg annak terjedelme, melybe döntő módon beleszól a pániknak kevéssé kutatott lélektana, az a probléma, hogy a krízis ez első tömegnyilvánulása mennyire furakodik be a széles néprétegekbe s mennyire hat ki azok gazdasági magatartására. Ha háborús hírekből, vagy más vaklármából eredő börzepánik folytán a nép tódul a pénzintézetekbe és kiveszi betéteit, az intézet, mely a betétekkel spekulál, megbukik, s vele a tőle függő vállalatok egész sora, túltermelés nélkül is, viszont ha a közvéleményt hidegen hagyja néhány nagytőkésnek túltermelés és készpénzhiány folytán beállott zavara, úgy nem lesz kritikus a gazdasági helyzet, a túltermelés dacára sem.

És mennél jobban halad előre az ipari élet fejlődése, a tőke koncentrációja, annál inkább válik lehetségessé egy mesterséges pánik megteremtése, mely egész osztályok gazdasági érdekeire válhatik kritikussá. Erre is van példa az Egyesült-Államok gazdasági és politikai történetében. Midőn az 1896-iki választási *campagne* során, melyben első ízben jelent meg a porondon Wm. J. Bryan, az ország plutokratikus uralkodói ellen irányuló politikai temperatúra oly fokra emelkedett, hogy egy pillanatra elveszettnek látták magukra nézve az urnák előtti harcot. Ez azonban nem ejtette őket zavarba. Szóvivőjük, Mark Hanna útján azzal fenyegetődtek, hogy a termelést megszüntetik s a szavazók százazreit, kik az ő alkalmazottaik voltak, megfosztják kenyerüktől. A tőkésnek ezen sztrájjal való fenyegetődzése nem volt üres beszéd. Köztudomású, hogy módjukban lett volna beváltani. Tény azonban, hogy a fenyegetődzés meghozta a kívánt hatást: a demokráta Bryan megbukott akkor csak úgy, mint azóta is két ízben.*

Ami itt mint presszió szerepelt, szerepelhetett volna mint valóság is, országra szóló krízist teremtve, túltermelés nélkül is. Ez az eset nagyban hozzájárult az amerikai nép saját külön válságelméletének kialakításához, mely szerint a válságok tisztán a nagytőkések és politikusok akarától függő tények. És bármily kevéssé állja is ki e felfogás ily formában a kritikát, annyi bizonyos, hogy a tudomány akarva nem akarva, kénytelen lesz a mechanikusan működő gazdasági természetű válságok mellett, az eddiginél nagyobb mérvben a válságoknak tömegszuggesztió alapultó okaiban elmélyedni és kimutatni, melyiknek minő hatása van.

* V. ö. Daniel De Leon: *The preamble of the I. W. W.* c. előadásával.

E nélkül a túltermelés elmélet, mely, mint láttuk, az 1873-iki válsággal kapcsolatban bevonult az Egyesült-Államokba is, lényegileg nem mond egyebet, mint az előbbi spekulációs-elmélet. A spekuláció ugyanazon oknak lelki kifejezője, aminek a túlprodukciónak gazdasági nomenklatúrája. A különbség csak az, hogy egy egész sereg ok mellőzésével, a legszembevetőbb okcsoportokat ezelőtt tisztán lelki, később tisztán gazdasági alapokon magyarázták. Az előbbi módszer elégtelennek bizonyult a mechanikusan ható okokkal szemben, az utóbbi pedig a pszichológiai járulékokat hagyta nyílt kérdésnek. Pedig éppen a túltermelés elmélettel felbukkanó *underconsumption*-teória, egyenesen megkívánja a pszichológiai tényezők figyelembevételét. Követeli annál fogva, hogy a fogyasztás hiánya nemcsak gazdasági okoknak, hanem annak is következménye, hogy a túltermelésből eredő zavarok folytán beálló pánik hatása alatt az általános megdöbbenés és megbénulás megfélemlítő következményei láttára, még fogyasztóképes tömegek is a szokottnál jobban restringálják szükségleteiket s ezáltal nagy mértékben komplikálják a válságokat.

A válságokat, melyeknél oly sok múlik az emberi tevékenységen, nem lehet kizárólag gazdasági alapokon vizsgálni. Mert ha ezt tesszük, igen könnyen megtudjuk magyarázni azt a válságot, mely a túlságosan bő és azt, mely a rossz termésből ered, de nem tudjuk megmagyarázni, miért nem vezet minden rossz termés és minden mezőgazdasági vagy ipari túltermelés válsághoz. A túltermelés csak szimptomája — és ez sem feltétlenül — a válságnak, nem pedig csalhatatlan indoka.

Ismerjük az elméletek természetét. Tudjuk, hogy nehezen szereznek maguknak polgárjogot új korokban valamely tudományban, de ezt megszerezve, meg van bennük a dogmává válás ambíciója: Az 1884. évi amerikai gazdasági válságnál a túltermelés-elmélet már általánosan el volt fogadva és erre az újabb esetre fényesen alkalmazható volt. Midőn ugyanis a ritka szerencsés aratás után a búza ára *bushel*-enként 64 centre szállott, a három év előtti búzaárnak éppen felére, számos farmer ment tönkre, mivel ez az ár nem volt képes fedezni a termelési költségeket. A farmereknek ebből eredő fizetéseképtelensége azután igen kedvezőtlenül hatott ki az ipari depresszióra. Nyilvánvalóvá lett ezzel, hogy mindennemű túltermelés, akár természeti, akár társadalmi okokból eredt legyen is, gazdasági krízishez vezet akkor, amikor a termelés a fogyasztástól függ s ez utóbbira nincs tekintettel és ha az készpénz nélkül nem folytatható, ebben pedig hiány van éppen annál fogva, hogy ennek nagy része elfogyaszthatatlan termékekbe van investálva.

Ha azonban közelebbről vizsgáljuk az Egyesült-Államok válságait a polgárháború óta, tapasztaljuk, hogy egy-egy spekuláció, vagy túltermelés csak megvilágítja azt a háttérben rejtőző beteg folyamatot, mely a válság tulajdonképeni okozója: a mezőgazdaságnak és iparnak divergálását. Mint Adams mondja: „a polgárháború óta óriási ipari népesség létesült, melyet gőz, gáz, villamosság és erős robbanó anyagok hatalmasan siettetnek előre. Ez a népesség oly feszültséget idéz elő, mely az 1789-iki népesség által előidézett feszültséghez úgy viszonylik, mint a ló a dinamóhoz. Ilyes kórállapot többé-kevesébb közös baja az egész modern társadalomnak, az Egyesült-Államok azonban könnyebben megsebezhető, mint bármely más haladó nép.” Majd egy más helyen: „Amerika kezdettől fogva egy tökéletlen koncentráció alatt szenvedett, mely kaotikus intézmények és kaotikus gondolkodásmód felé hajló tendenciát hozott létre. Ha ez a tendencia elháríthatatlan akadályává válhatik egy tökéletes gazdasági rendszernek, . . . úgy ez a balsiker arra mutatna, hogy az emberek oly erőket idéztek föl, melyeket nem tudnak irányítani.” A konkrét esetekben az állandó válságok abban állottak, hogy a déli mezőgazdasági élet egészséges kialakulásának kaotikus iparvédelemmel működtek ellene, miáltal oly ipari erőt nyertek, melyet irányítani képtelenek s oly mezőgazdasági erőt hanyagolnak el, melyre minduntalan rászorulnak, így vált ez az állapot állandó akadályává egy tökéletes gazdasági rendszer létrejvetelének s Amerika minduntalan kénytelen volt kisebb-nagyobb krízisekkel megküzdeni, mígnem 1873-ban az állapot végzetessé vált. Az ország hirtelenül megcsappant ezüstjét, mely évi 35 millió dollár aktívát jelentett, arannyal kellett kiegyenlítenie s óriási erőfeszítés árán magában az 1893. évben 87 millió dollárt exportált az Unió kereskedelmi mérlegére, a legnagyobb összeget, amit egy állam valaha ily körülmények között fizetni volt kénytelen. Ily óriási feszültség tarthatatlan volt s a válságnak fizetése képtelenséggel vagy pillanatnyi megkönnyebbüléssel kellett végződnie. Utóbbi következett be, még pedig egy olyan konszolidációs folyamat árán, mely a tröszt-höz vezetett.* „E konszolidáció lehetővé tette az amerikai nép számára bányáinak teljes kihasználását, az érctermelés és kereskedelem központjai kelet felé terelődtek és az ismert jelenségek mutatkoztak . . . 1897 márciusában pedig befejeződött a regenerációs folyamat. Ebben a hónapban ugyanis az acél a pittsburgi konszolidáció által olcsóbb lett, mint bárhol a világon és ettől kezdve növekedtek a szükség jelei” — írja Adams. Az ipar által nyert tökéletes győzelem a mezőgazdaság fölött nem hozta meg a kívánt és remélt nyugalmi állapotot, hanem a

* V. ö. Adams id. munk.

trustök abszolút uralmát, gazdasági és politikai hegemóniáját, kezükbe juttatva az Egyesült-Államok termelésének, forgalmának, jövedelem-eloszlásának és fogyasztásának kontrolját. Ez az állapot lényegesen megkönnyítette az Unió betegségének diagnosztizálását: „Amerika gazdasági anatómiájának belső baja abban áll, hogy az amerikai gazdasági szervezetnek nincs szíve. Az utak nem tartanak össze, hanem divergálnak és ez az, ami az amerikai energia koncentrációjának ellene működött a múltban és ellene fog működni a jövőben is.”

Tíz évvel az említett reorganizáció után, 1907-ben ismét ott volt az ország nyakán a gazdasági válság, melynek közvetlen okait kutatva eleve is megállapítható volt, hogy ezek nem pusztán pénzügyi természetűek voltak. Az *American Academy of Social and Political Science* által rendezett ankéton felhangzott okok között nem legkisebb figyelmet érdemel az a magyarázat, mely a tömegek képzeteire és hangulataira vezette vissza a válság kitörését és elharapódzását. Ez a tömegpszichológiai momentum, az amerikaiak üzleti nyelvén szólva, a bizalom megrendülése volt. „A törvényhozás bölcsességébe és mindenhatóságába, a bíróságok megközelíthetlenségébe és a közvélemény helyes szellemébe s igazságosságába vetett bizalom volt az, ami jelentékenyen megrendült.” Ez is egyik magyarázata annak, hogy mért jutott az agrár és ipari erők divergenciája 1907-ben oly elementáris kitörésre. Távol attól, hogy e magyarázattal azonosítsuk magunkat, bizonyítani kívánjuk vele, hogy milyen nagy szükség van épen a gyakorlati közgazdaság körében a gazdasági okok mellett pszichológiaiak figyelembevételére.

Keressük már most e válság forrását és nézzük, honnan eredt a pánik? A közvetlen ok, az első lökés, melyre visszatérhetünk, a „rézkirálynak”, a „jégkirálynak” és a pénzemberek egy csoportjának az utolsó öt évben folytatott börszemanöverei és Heinze-nek, Morse -nak, Barney-nek s másoknak a *Standard Oil Company*-val való csatái.

Eleve is hangsúlyoznunk kell, hogy a számtalan, a válságra vezető ok között ez sem nem a legjelentősebb, sem pedig nem a legjobban indokoló, csupán egy oly tény a számos más között, mely az említett viszonyok által előkészített válságot mozgásba hozta és bármily jelentéktelen legyen is egyes személyek, egyes emberek befolyása az ilyen gazdasági eseményekre, úgy azt mégis számításba kell vennünk azon szerep kedvéért, melyet azok az események mozgásba hozatala körül betöltenek.

Köztudomású, hogy a válság a réz-pánikból indult ki s a réz-királynak, F. Augustus Heinze-nek bukásával kezdődött. Érdemes tehát ennek a réz-kérdésnek kissé a mélyére hatolni.

Mintegy tíz évvel ezelőtt történt (L. *Weekly People*, Vol. XVII. No. 32.), hogy ez a Heinze Montanába ment, hol aknázni kezdett az *Amalgamated Copper Company* birtokain. A montanai bíróság előtt, ahol ez a társaság pert indított Heinze ellen, utóbbi lett a győztes. Hiábavaló volt minden mesterkedés H. H. Rogers és az *Amalgamated Copper Co.* többi társtulajdonosa részéről, mindig az utolsó vesztegető maradt a győztes, míg végre a *Standard Oil Co.* látva, hogy Heinze bírja a harcot, jónak látta 10 millió dollárral megváltani tőle a jogtalanul megszerzett területeket.

Heinze azonban megmentette magának a Minnie Healy bányát, egy fényes osztlékfizető és sokatígérő birtokot. Összeköttetéseket létesített ennél fogva a *Montana Ore Purchasing Company*, a *Butte Coalition*, az *Ohio Copper*, a *Stewart Mining*, *Bingham Consolidated*, *Davis-Daly* és a *Red Metal Mining Company* között egyesítette ezeket *United Copper Company* név alatt 80 millió dolláros tőkével. Heinze lett az elnöke ezen egyesített társaságoknak és ez állását később is megtartotta. Fivére Arthur P. Heinze lett alelnök gyanánt kiszemelve és new-yorki összeköttetések segítségével megkezdték a háborút a réz- és egyéb királyokkal.

Bankokat szerveztek, trösztöket létesítettek, biztosító társaságokat erősítettek tőkéik által s óriási vállalatokba bocsátkoztak, melyekben a főszerepeket F. Augustus Heinze és Charles W. Morse játszották. Ezen vállalataikhoz rengeteg hitelre volt szükségük, melyről a vállalat részesei nem gondoskodtak oly előrelátással, aminővel kellett volna. Ez egyrészt túltőkésítéshez, másrészt a *Stock Exchanges*en folytatott kétségbeesett játékhoz vezetett az utolsó három évben.

Morse volt az első, aki a romlást előre látta, s hogy a különböző vállalatokhoz fűződő érdekeit megvédje, odadobta Heinzé-nak az ő *United Copper* részvényeit. Ezzel aztán megindult a lavina.

Először is Otto C. Heinze merült el; azután a fivére által vezetett *Mercantile National Bank* kért segítséget a *Clearing-House*-tól, majd a Charles T. Barney által vezetett *Knickerbocker Trust Co.* zárta be kapuit igen csúnya pályafutás után. A Thomas testvérek is megéreztek a Heinze-Morse-féle üzelmek befolyását és mint a *Consolidated National Bank* és *Hamilton Bank* fejei, meg is fizették az árát: becsukták a boltot. A bukást betetőzte az a körülmény, hogy a nagy *National Bankok* felügyelete alatt álló *Clearing-House* megtagadta Heinze-Morse-Thomas-éktól a segítséget, miáltal ezek megszűntek az amerikai gazdasági életben tényezők lenni.

E pusztulás könnyen vezethető vissza a *Standard Oil Co.* befolyására, mivel a *Clearing-House* mögött ott áll *James Stillmann*,

a National City Bank feje, a Standard Oil Co. segítőtársa. Emellett ez a Stillmann erős üzleti összeköttetésben áll H. H. Rogerssel, ugyanazzal, aki néhány év alatt F. Augustus Heinze-nak 10 millió dollárt fizetett, hogy megtarthassa a montanai rézmezőt, ami lehetővé tette Heinze-nak, hogy New-Yorkba menjen s ott szervezze az ő 80 milliós réz-társaságát, létesítsen egyesületeket Morse, Thomas és Barney-val, alapítson bankokat, trustokat stb. és halmozzon fel osztalékokat, melyek íme, mind Rogers kezébe kerülnek.

Bizonyára akadnak egyesek, akik személyi momentumok illetén beállítását kicsinyesnek és amerikai módon naivnak fogják mondani. Ha azonban tekintetbe vesszük az amerikai ipari élet óriási koncentrációját és látjuk, hogy az egész ipari életet kifelé csakugyan néhány név képviseli csupán, úgy az események megértésére szükségesnek fogjuk tartani ezen egyes egyének versenyének bevonását is, még ha az amerikai egyéniség-kultusszal nem azonosítjuk is magunkat.

Eleinte csak egy new-yorki lokális pánikról beszéltek, mely kifelé azzal érezte hatását, hogy a Mercantile National Bank of New-York az United Copper Co. válságos helyzete folytán zavarba jutott. Mikor néhány nappal később a Knickerbocker Trust Co. is fizetéképtelen lett, teljes erejével kitört a pánik. Az értéktőzsdén lejátszódott izgalmak a maguk nemében páratlanok. Készpénzt szerezni csaknem lehetetlen volt, mindössze néhány kisebb kölesönt folyósítottak 125 százalékos kamattal. Mikor a fejtelenség a legnagyobb volt, egy bankárcsoport, élén J. P. Morgan-nal 25,000.000 dolláros kölcsönt nyújtott 10 százalékra. De ez az első segélynyújtás nem akadályozta meg a pánikot, hogy országos, sőt világraszóló krízissé ne váljék. A Dél és Nyugat kapitalistái, akik azt hitték, hogy függetlenek Wall-Street *-tól keservesen tapasztalták ennek ellenkezőjét.

De maga az ó világ is erős rázkódtatásokat szenvedett a krízis folytán, főleg az iparilag fejlettebb európai országok: Németország és Anglia.

Különösen a németbirodalom fővárosában volt érezhető a krízis folytán beállott nagy munkanélküliség. Berlinben hónapokon át növekedett a munkanélküliek száma. A berlini szakszervezeti bizottság pontos adatokat akart szerezni a munkanélküliség terjedelméről. Kérdőíveket bocsátott ki a bizottsághoz csatlakozott szakszervezetekhez, hogy megállapítsa a foglalkozásban lévő és munkanélküli szakszervezeti tagok számát. Ugyancsak megszerezte a szakszervezeti munkaközvetítő adatait. Ilyképen megállapították, hogy 1907 december közepén 15.883 férfi és 325 női szervezett munkás volt munkanélkül.

* A new-yorki értéktőzsde népszerű neve.

Az előző év december havában csak 7772 férfi és 164 női szakszervezeti tag volt hasonló helyzetben. Ehhez jön még a központi munkaközvetítő statisztikája, mely december közepén 11.385 munkanélkülit mutatott ki. Minthogy a szakszervezeteknek külön munkaközvetítőik vannak, ennél fogva a központi munkaközvetítő adatai a szervezett munkásságra nézve nem jönnek tekintetbe. A két kimutatás szerint tehát december közepén 27.593 munkanélküli volt Berlinben. Ezek a számok meglehetősen pontosak, de korántsem ölelik fel a munkanélküliek összességét. A keresztényszocialista és sárga-szakszervezetek munkanélküli tagjairól nincs kimutatásunk; továbbá azokról a szakmákról sem, ahol a munkaközvetítés a munkáltatók kezében van. Van azonkívül sok szervezetlen munkás, aki nem közvetítőhöz megy munkát keresni, hanem az újságok hirdetései útján próbál szerencsét, stb.

Ha mind e hiányokat tekintetbe vesszük, úgy aligha mondunk keveset, ha a munkanélküliek számát 1907. december végén 30.000-re becsüljük. A berlini faiparban a legnagyobb a munkanélküliség. 1906. év végén 940 szervezett famunkás volt munkanélkül, míg 1907-ben több mint 3000. Valamennyi szakmában nagyobb a munkanélküliek száma, mint az előző évben volt. Némelyikben kétszer, háromszor akkorra.

De ez természetesen nemcsak Berlinben volt így. Stuttgartban pl. 1907 novemberben 100 megüresedett munkaalkalomra átlag 174-en jelentkeztek, míg októberben csak 112.

A nemzetközi piacon kiütött gazdasági válság teljes erővel nehezedett Angliára is. Eleinte aránylag csekély hanyatlást mutattak a kiviteli és behozatali statisztika számadatai s erre hivatkozva hirdetni kezdték, hogy a válság csak a külföldet sújtotta, amikor megjelent a kereskedelemügyi minisztérium jelentése és véget vetett a vállalkozói optimizmusnak. E jelentés szerint az angol külkereskedelem 1908. márciusában sokkal kedvezőtlenebb volt, mint az utolsó három év megfelelő hónapjában. Az 1907. esztendő március havával szemben a kivitel majdnem két millió font sterlinggel hanyatlott, míg a behozatal több mint öt és fél millió font sterlinggel esett.

Ezek a világgazdasági következmények, csak úgy mint a bel-földi élet egészére gyakorolt hatások, állandó kísérő jelenségei, nyilvánulásai a válságoknak. A nyilvánulások különféleségeiből és nómumaiból azonban sok következtetést vonhatunk le az okok különféleségeire is. És ez az, amit az eddigi válságteóriák következetesen elmulasztottak. Pedig csak mindezen okok pontos ismerete alapján beszélhetünk a válságok megelőzésének és elhárításainak módjairól. Bármennyire valószínű is, hogy ez okok egy közös eredőben futnak össze, mely mint végső

okot a mai ipariális rendszert és annak a mezőgazdasági érdekekkel való súrlódását mutatja, éppoly valószínű az is, hogy a rendszerváltozás bekövetkezéséig s e súrlódás kiegyenlítődéig is mérsékelhetők volnának a krízis rettenetes hatásai. Tugan-Baranovszky kimutatta, mikép mérsékelte a munkásszervezetek kiépítése a kríziseknek az angol nép életére gyakorolt hatásait. Úgy látszik, a munkásszervezetek Amerikában mind égetőbbé váló kérdésnek megoldása itt is sokat lendíthetne a bajon. Ennek a szervezkedésnek új, ipari alapokon való kiépülése annál is inkább kívánatos volna, minthogy az az „archaikus szervezet”, melyet az adminisztratív élet számára több mint egy évszázaddal ezelőtt egy írott alkotmánnyal tartósan megállapítottak az Egyesült-Államok számára, csak oly erős nyomás alatt változtatható meg, melyre csak az ipari hatalommal bíró munkásosztály képes. Csak ez tudna annak az anomáliának véget vetni, mely az amerikai társadalom minden tanulmányozójának feltűnik, s amely abban áll, hogy míg az egyént néha emberfölötti tevékenységre sarkalják, addig az adminisztratív intézmények változatlanul fenmaradnak a maguk merevségében.

Hogy pedig ez az átalakulás miért oly fontos, azt kitűnően magyarázzák Adams szavai:

„Ha az Egyesült-Államok még mindig azon gazdasági rend távoli kapcsa volna, melynek piaca Londonban van, ha még mindig Nagy-Britannia volna a keresztény világ bankára, alkusza, gyárosa, szíve, úgy egy Észak-Amerikában beálló konvulziót más országokban közönnel, ha nem elégtétellel fogadhatnának. Ha azonban egy ily rázkódtatás az egész emberi társadalom pusztulását és az Egyesült-Államok bukása, amint látszik, az egész nyugati civilizáció végét jelentené, akkor ez esemény nem várható közönnel.”

Bolgár Elek.

